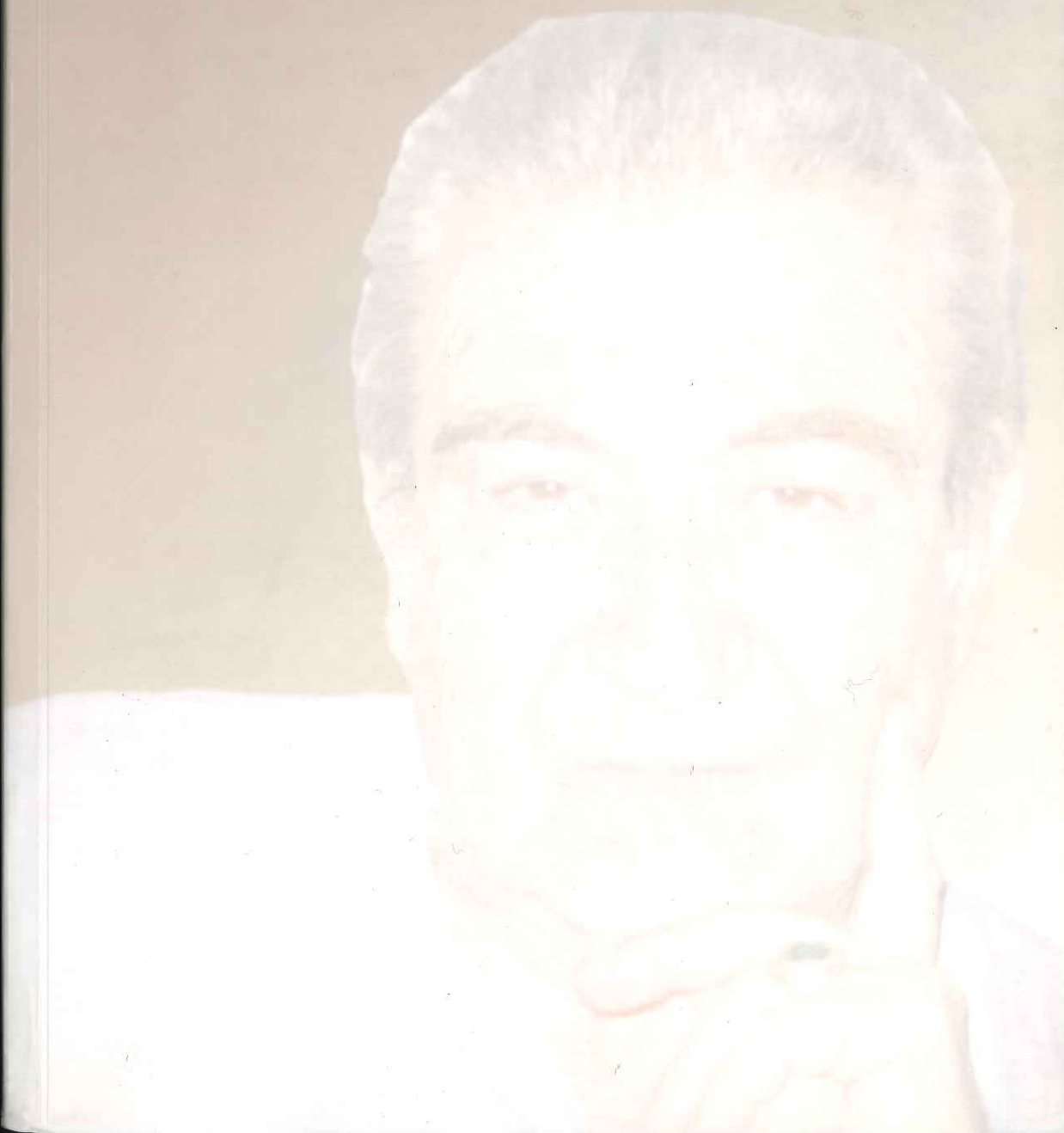

Prof. Dr. Necmi ÜLKER'e
ARMAĞAN

Prof. Dr. Necmi ÜLKER'e
ARMAĞAN

Hazırlayanlar

Dr. Nilgün Nurhan KARA

Latif DAŞDEMİR

Özer KÜPELİ

İZMİR – 2008

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Turan GÖKÇE

Doç. Dr. Vehbi GÜNAY

Doç. Dr. Mevlüt ÇELEBİ

© Bu kitapta yer alan yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.

ISBN: 978 – 605 – 60349 – 0 – 9

Baskı ve Cilt

Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri

87 Sok. No. 4 / A Bornova

☎ (0.232) 343 64 54 ☒ metabasim@gmail.com
İzmir, 2008

Eylül 2008

İTİLÂF DEVLETLERİNİN ANADOLU PLÂNLARI VE YUNAN İŞGALI

Mustafa TURAN*

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbî) sonrasında Osmanlı Devleti'nin, Balkanlardaki varlığını kaybetmeye başladığı ve 500 yıl hâkim olduğu toprakları yenedünya düzeni içerisinde yer alması istenen yeni aktörlere bırakmaya zorlandığı görülmektedir. Esasen "Türksüz" bir Avrupa isteyen devletler, 19. yüzyılın başlarından itibaren bir yandan Balkanlarda yaşanan olayları hazırlarken bir yandan da Avrupa'da Türk varlığını sona erdirecek yeni planlar yapıyorlardı. Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayri Müslim unsurlar için mütemadiyen ıslahat talebinde bulunan Batılı büyük devletler, böylece emperyalist amaçlarını hem maskeliyorlar hem de meşrulaştırmış oluyorlardı. Bu devletlerin bitip tükenmez isteklerine karşı devletin/toplumun birliğini sağlamak amacıyla yapılan düzenlemelerin sağladığı "hürriyet" ortamı da gayri Türk unsurların Osmanlı Devleti'nden kopmalarına/koparılmalarına müsait bir zemin hazırlamıştı. İktisadi ve askeri zaafılar da eklenince yeni düzenlemelerden arzulanan sonuç alınamadığı gibi devlet, Balkanlarda yaşayan Hristiyan unsurların isyanları ile dahi baş edemeyecek bir duruma düşmüştür. Bu tarihi gelişimin bir sonucu olarak 93 Harbî'nden sonra 1912-13 Balkan Harpleri ile Osmanlı Devleti Avrupa'daki varlığını büyük oranda kaybetmiştir. Anlaşılabileceği gibi Batılı devletlerin baskıları sonucu Balkanlar Osmanlı Devleti'nden koparılmıştır. Batılı devletler, siyaseten Balkanlarda elde ettikleri bu kesin başarı ve tecrübeden sonra Anadolu'da yaşayan Ermeniler ile Rumların aynı şekilde bağımsız birer devlet olmaları yönündeki isteklerini, politikalarının merkezine yerleştirecekler ve daha sık tekrarlamaya başlayacaklardır.

Batılı büyük devletler, Avrupa'dan neredeyse tamamen atılan Türklerin Anadolu coğrafyasından da çıkarılmaları esasına dayalı çeşitli projeler geliştirirken, Osmanlı Devleti sahip olduğu topraklarda hâkimiyetini sürdürmeye çalışıyordu. Ancak dünya savaşı arifesinde oluşan ittifaklar içinde bir yer bulamayan Osmanlı Devleti, kısa bir süre sonra kendini bir dünya savaşının içinde bulmuştur.

I. Dünya Savaşı sonunda Şark Meselesi'nin mutlaka halledileceğini, bu yolda Fransa ile mutabakat sağlandığını belirten İngiliz Başbakanı Lloyd George, meselenin çözümünü, Türklerin Avrupa'dan çıkarılmalarına ve ancak yararlı olduğu ölçüde, Küçük Asya'da bir müddet kontrol altında kalabileceklerine bağlamaktaydı¹. Lloyd George'a göre, "Türkler asırlarca Avrupa'da kalmışlar ve Avrupalıların başına daima dert açmışlardır. Hiçbir zaman Avrupalı olamamışlar; Avrupa medeniyetini benimsememişlerdir. Dâima savaşa sebep olmuşlardır. Türk'ün huyunu değiştirmesini beklemek iyimserlik olacaktır."² Anlaşılan odur ki, "Batılı büyük devletlerinin

* Prof. Dr., Gazî Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ANKARA.

¹ Ertuğrul Zekai Ökte, "Yunanistan'ın İstanbul'da Kurduğu Gizli İhtilâl Cemiyeti Kordus", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C. VII, S. 40, (Ocak 1971), s. 21.

² Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1970, s. 69.

Osmanlı Devleti'ni parçalamak, tasfiye etmek ve paylaşmak amacına yönelik duygu, düşünce ve faaliyetlerinin sistematik bir ifadesi olarak kullanılan Şark Meselesi'nin” Anadolu’yu paylaşmak ve Türkleri Anadolu’dan atmak olarak belirtilen son safhasına gelinmiştir.

I. Dünya Savaşı’nın galibi olan devletler, Türklerin Avrupa’dan tamamen atılmalarının ve Anadolu’da bir müddet kontrol altında tutulmalarının hukuki/meşru gerekçesini sağlamak için önce mağlup çıkan Osmanlı Devleti’ne istedikleri hükümleri ihtiva eden bir mütareke imzalatmakla işe başlamışlardır. Mondros’ta Türk Heyeti Başkanı Rauf (Orbay) Bey vasıtasıyla yapılan girişimler, ustaca yürütülen İngiliz siyaseti ile sonuçsuz bırakılmıştır³. 24 Ekim’de Rauf Bey’e verilen ve Türk tarafının isteklerini içeren talimatnamede⁴ işaret edilen hususlarda herhangi bir değişiklik yapılmadığı gibi bazı maddeler o derece müphem kaleme alınmıştı ki, Türkiye açısından hiç de müsait olmayacak yorumlara açıldı⁵. Nitekim, Anadolu’da başlayan işgallere 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütareke-nâmesi’nin 7. maddesi gerekçe gösterilecek, 10. ve 16. maddelerle de işgal edilecek yerlerde herhangi bir mesele çıkmaması için gerekli tedbirler alınmış olacaktır.

Türk kamuoyundaki endişelere rağmen bu mütareke, tehlikeli ve korkulacak bir mahiyetten uzak olarak telâkki edilmiş, hatta bir başarı olarak addedilmiştir. İsmet Paşa’nın belirttiği gibi, “gerçekten mütareke metni okunduğu zaman açık ifade ile göze batacak mahzurlar taşımadığı intibâ uyandırıyor. İleride mütarekenin tatbikâtı esnasında memleketin canını yakmış olan esaslı maddeler çok kapalı ve aynı zamanda her türlü tefsire müsait bir şekilde kaleme alınmıştı”⁶.

Mütareke konusunda Ali Fuat (Cebesoy) Paşa da “... Müttefiklerimize dikte ettirilen şartlar nazar-ı itibara alınırca daha mütedil sayılabilir. Ancak gâlip devletler abde vefa gösterebilecekler miydi? Yoksa bir kin ve intikam politikası mı güdeceklerdi?” demektedir⁷.

Gerçekten de Türk Milleti’nin kaderini büyük ölçüde etkileyen ve Millî Mücadele boyunca İtilâf Devletlerinin gayelerini gerçekleştirmek için imzalattıkları bu Mütareke-nâme’nin maddelerinin son derece ağır olduğu kısa sürede anlaşılabacaktır. Mustafa Kemal Paşa’nın ifade ettiği gibi, “Bu mütareke olduğu gibi tatbik edildiği takdirde, memleketin baştan nihayete kadar işgal ve istilâya maruz kalacağı şüphesizdir.”⁸

Mütareke-name imzalandığı sırada Amiral Caltrope’un, “Mütareke-nâme’ye imza atmakla, yıllardan beri insan kanı akıtılıp gidilişine nihayet vereceğimizi ümit ediyoruz.” sözlerine karşılık Türk Delegasyonu Başkanı Rauf (Orbay) Bey’in “Mütareke-nâme’nin şartları ağırdır. Bununla beraber onları yerine getirmeye sadâkatle çalışacağız. İngiliz devlet ve milletinin imzalarına sadık, vaatlerine vefakâr olduklarına itimadımız vardır. Bu inanç üzerimize düşen ağır vazîfeyi yapmakta bize cesaret verdi. Büyük İngiliz milleti ile

³ Bu hususta bkz. Rauf Orbay, *Cebennem Değirmeni, Siyasî Hatıralarım*, C.I, İstanbul 1993, s. 89 vd.

⁴ Talimatnâme için bkz. Âli Türkeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara 1948, s. 21-22.

⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1991, s. 27.

⁶ Sabahattin Selek, *İsmet İnönü, Hatıralar*, C. I., İstanbul 1985, s. 164.

⁷ Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953, s.27.

⁸ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbul 1982, s. 94.

müttefiklerinin taahhütlerine ve vaatlerine sadakatle riâyet edeceklerine olan itimadımızda hatamız yoktur zannındayız." sözleri⁹ manidardır. Rauf Bey, sanki Müttefiklerin taahhüt ve vaatlerine sadık kalmayacaklarını ihsas etmektedir. Ayrıca Rauf Bey'in Tawnshend'e "Mütarekede ağır şartlar var. Bunlara razı oluşumuzun başlıca sebebi, İngilizlerin durumu kavrayarak millî izzet-i nefsimizi incitmekten çekineceklerine dair Calthorpe'un centilmence ve askerce verdiği teminattır." demesi¹⁰ aynı endişeleri göstermesi bakımından önemlidir.

Mütareke imzalandıktan çok kısa bir süre sonra Amiral Calthorpe'un bu sözlerinin, vaatlerinin ve taahhütlerinin Mütareke-name'nin maddeleri gibi kaypak olduğu anlaşılabacaktır. Mütarekenin imzalanmasından kısa bir süre sonra, henüz Yunan işgal ve mezalimi başlamadan önce mütarekeye karşı tepkiler ifade edilmeye başlanmıştır. 25 Kasım 1918 tarihinde Osmanlı Mebusan Meclisi'nde konuşan Kadri Bey mütareke ile ilgili olarak şunları söylemiştir: "...Hristiyan dünyası için olduğu kadar İslam dünyası için de bir yaşama hakkı ve özgürlük düşüncesi vardır. Bizim bağımsızlığımız kısıtlanmış olabilir. Fakat Wilson ilkelerine göre dünya devletlerini güvencesi altında alan bütün hak ve hürriyetler çiğnenmiştir. Biz silahlarımızı yukarıdaki prensiplerin inancı içinde galiplere teslim ettik. Fakat şimdi üzüntü ile görmekteyiz ki, mütareke şartlarına hürmet edilmemiştir. Bu durumu bütün dünya parlamentoları önünde protesto ederim."¹¹

Türkleri tedirgin eden husus Yunan kuvvetlerinin Anadolu'nun işgaline katılması idi. Çünkü Balkan Harbi sırasında yapılan Yunan mezalimi unutulmamıştır. Balkan Harbi sırasında on binlerce Türk öldürülmüş ve binlercesi de yaşadıkları topraklardan sürülmüştü. Balkanların çeşitli bölgelerinden Doğu Trakya'ya ve İstanbul'a doğru bitip tükenmez bir göç yaşanmıştır. 1912-1913 Türk-Yunan Harbi esnasında Garbi Makedonya'da yaşayan Türkler büyük facialara maruz kalmışlardır¹².

Anadolu'nun işgaline Yunanistan'ın katılması konusundaki kaygılar, Mondros Mütarekesi görüşmeleri sırasında Türk heyeti tarafından dile getirilmişse de İngiliz heyetince dikkate alınmamıştır¹³.

Mütarekeden sonraki uygulamalardan da Anadolu'nun, Müttefik devletler adına işgalinin Yunanistan marifetiyle gerçekleştirilmek istendiği anlaşılabaktadır. Nitekim 13 Kasım 1918 günü Müttefik gemileri içinde Yunan gemileri de Dolmabahçe önünde demirlemiş¹⁴ ve İngilizler, şehrin asayişini daha çok

⁹ Rauf Orbay, *a.g.e.*, C.I, s. 146.

¹⁰ Aynı eser, s. 148.

¹¹ Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Ankara 1976, s. 31.

¹² D. Timoleonos Ambelas, *Yeni Onbinlerin İnişi*, (Çev. E. Çobanoğlu), İstanbul 1943, s. 28-29; Dâhiliye Nezâreti tarafından Hâriciye Nezâreti'ne, gönderilen 1914 tarihli tezkirede, Selânik ve havâlisinde Müslüman halka yapılmakta olan zulümlerin arttığından, mahallî hükümetin Hristiyanları silâhlandırdığından, evlere ve İslâm vakıflarına saldırılar yapıldığından ve bu halin Müslümanların göç etmelerine yol açacağından bahsedilmekteydi. Bkz. Tülin Sümer, "Türkleri Makedonya'dan Göçe Mecbur Eden Yunan Zulümleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C. III, S. 15, (Aralık 1968), s. 49 vd.

¹³ Bu hususta bkz. Orbay, *a.g.e.*, C.I, s. 89 vd.

¹⁴ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I, İstanbul 1991, s. 55.

Yunanlılara bırakmak amacıyla İstanbul Boğazı'nda, Anadolu sahilinin yukarı kısmını Yunanlılara işgal ettirmişlerdir¹⁵.

Yunanistan'ın mütareke hükümlerine istinaden Anadolu'nun işgaline dâhil edilmesinin ve Türklerin gösterdikleri tepkilerin tarihi/siyasi sebepleri vardır. Türklerin Balkanlardaki varlığına son vermek isteyen Batılı devletlerin takip ettikleri politikada yer alan en önemli aktörlerden birisi Yunanistan/Yunanlılar olmuştur. Yunan Devleti'nin kurulması sürecinde Yunanlılar, Türklere karşı pervasızca insanlık dışı hareketlere girişmişler ve bu hareketler karşısında Batılı devletler kayıtsız kalmışlardı. Yüzyıllarca Osmanlı toplumu içinde imtiyazlı bir konumda olan Rum/Yunan reayanın ne kadar zayıf olursa olsun Osmanlı Devleti'ne karşı başarı elde etmesi mümkün değildi. 1821 yılında Mora'da başlayan Yunan isyanını, Fransız İhtilali'nden mülhem salt milliyetçilik fikrinin bir tezahürü olarak görmek de eksik olacaktır. Avrupa'yı yeniden yaratmak isteyen Batılı aydınların Yunan düşüncesine hayat kazandırmaları, Yunan bağımsızlık düşüncesine tarihi bir derinlik kazandırmış, Osmanlı Devleti'ni tasfiye etmek isteyen Batılı devletlerinin politikaları sayesinde isyan kısa sürede genişleyerek Yunan Devleti ortaya çıkmıştır. Bu itibarla Türklerde, Batılı devletlerin Balkanlarda uyguladıkları politikayı Anadolu'da da uygulayacakları endişesi hâkimdir. Hakeza tarihi seyrine baktığımızda Batılı devletlerin desteğini alan Yunan devletinin, kurulduğu tarihten itibaren bütün amacının Türk topraklarını mümkün olduğunca ilhak etmek olduğu da bilinmektedir. Yunanistan, Osmanlı Devleti'nin Dünya savaşını kaybetmesi ile ortaya çıkan durumu Megali İdeası için önemli tarihi bir fırsat olarak görecektir. Celâl Bayar, *"Yunanlıların, Balkan Harbi'nin kendilerine sağladığı kolay zaferden sonra millî emelleri kuvvetlenmiş, Cihan Savaşı'nın sonunda da cür'etleri son haddine varmıştı."* demektedir¹⁶.

Bu bilgilerden hareketle Yunanistan'ın, I. Dünya Harbi sonunda Anadolu'da işgale girişmesinin bizatihi kendi inisiyatifi ile gerçekleşmediği, tarihi ve siyasi gelişmelerin Yunanistan'ı bir maceraya sürüklediği belirtilmelidir. Müttelikleri adına gerçekleştirdiği işgalden Yunanistan'ın çıkarının ne olacağı ise belirsizdir. Ancak bu gelişmeler Anadolu'nun paylaşılması konusunda Yunanistan'ın hatırı sayılır bir çıkar sağlayacağını göstermektedir.

Paris Barış Konferansı'nda Asya'da yeni kurulacak bir Türk devleti ve ayrı ayrı ortaya çıkacak Ermeni, Kürt, Mezopotamya, Suriye ve Hicaz devletleri meseleleri görüşülecekti. Bir taraftan Türkiye'yi, Fransa, İngiltere, Rusya ve İtalya arasında bölen gizli anlaşmalar, diğer taraftan da İngilizlerin Araplara verdiği taahhütler Barış Konferansı'nda halledilecekti. Barış Konferansı toplandığı zaman Rusya hariç, bütün galip devletler Türkiye'nin parçalanmasında hem-fikirdirler.

¹⁵ Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, (Haz. Cemal Kutay), İstanbul 1980, s. 264.

¹⁶ Celâl Bayar, *Ben de Yazdım*, C. V, İstanbul 1967, s. 1537.

Boğazların devletlerarası bir statüsünün olması, Ermenistan, Suriye, Filistin ve Mezopotamya'nın Osmanlı Devleti'nden ayrılması düşünülüyordu¹⁷.

Savaş esnasında Boğazlarda ve Doğu Anadolu'da büyük hisseleri kendisine ayıran Rusya'nın savaştan çekilmesiyle terk ettiği arazi konusunda İngiltere, Fransa ve İtalya aynı şeyleri düşünmüyorlardı. Tabiatıyla Sykes-Picot Gizli Anlaşması ile kendilerine ayrılan mıntıklalarda ve bütün Yakın Doğu meselesinin halli konusunda devletlerin menfaatlerini bağdaştırmanın zannedildiği kadar kolay olmadığı görülüyordu. Ayrıca Amerika Cumhurbaşkanı W. Wilson'un ortaya attığı prensipler, menfaat için çarpışan ve harbi kazandıktan sonra en büyük menfaatleri ele geçirmek isteyen İtilâf Devletlerinin işine gelmemişti. Zira bu prensipler müstemlekelerde fikrî ve siyasî tepkilere yol açtığı gibi mağlup devletleri de yeniden ayağa kaldırabilirdi. Wilson prensiplerinden medet uman ve vaktiyle kendilerine bağımsızlık sözü verilmiş milletlerin/toplulukların ileri gelenleri Paris'e gelmişlerdi. Osmanlı heyetinden başka Arap, Yahudi, Ermeni, Kürt, Rum heyetleri de Paris'te idiler¹⁸.

Türkleri İstanbul'dan çıkarmak ve İstanbul ile Boğazlar üzerinde milletler arası bir denetim kurmak görüşünde birleşmiş olan galip devletlerin temsilcileri, Arap topraklarının Osmanlı Devleti'nden kurtarılması ve büyük güçlerin nezaretinde olmak şartıyla özgürlüğüne kavuşan milletlerin hukuken tanınması konusunda da fikir birliğine varmışlardı. Ayrıca hepsi Ermeni devletinin kurulması gerektiğine inanıyor ve bu devletin dışarıdan gelecek büyük miktarda ekonomik, askerî ve siyasî yardıma ihtiyacı olduğunu kabul ediyordu¹⁹. Ermeni devletinin kurulmasını isteyen bir programla Paris'e gelen Ermeni heyeti, Kafkas hududundan İskenderun körfezini içine almak üzere geniş bir toprak talebinde bulunmuştu. Ancak Ermenilerin hiçbir yerde belirgin bir çoğunluk oluşturmadığının bilinmesine rağmen Ermeni heyeti, bunun suçunu (sözde) soykırım yapan Türklere yüklüyordu. Müttefikler bir Ermeni devleti kurulması konusunda hem-fikir iseler de bu konuda isteksiz hareket ediyorlardı. Ortadoğu'daki dengeleri de düşünen devletler, Amerika'nın Ermeni mandasının sorumluluğunu yüklenmesini istiyorlardı²⁰.

İngiliz diplomatlar, konferans boyunca Yunanlıların ve Ermenilerin bütün iddialarını desteklemişlerdir. Lloyd George, Ermenilerin olağanüstü zekâyâ sahip olduklarını ve 40.000 kişilik bir ordu kurarak kendilerini bizzat savunmaları gerektiğini ve Ermenilere silâh ve malzeme yardımı yapacaklarını söylüyordu. Sonuçta Müttefikler, Türkiye'den alınacak topraklar konusunda anlaşarak, Türk Devleti'nden Ermenistan, Suriye, Mezopotamya, Kürdistan, Filistin ve Arabistan'ın tamamen ayrılması konusunda anlaşmışlardır. Mezopotamya'da yaşayan Kürtleri,

¹⁷ Suat Akgül, "Paris Konferansı'ndan Sevr'e Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi", *Atatürk Araştırma Merkezî Dergisi*, C. VIII, S. 23, (Mart 1992), s. 382.

¹⁸ Tahsin Ünal, *1700'den 1958'e Kadar Türk Siyasî Tarihi*, Ankara 1974, s. 488-490.

¹⁹ E. Semih Yalçın, "Mütareke Döneminde King-Crane Komisyonunun İstanbul'daki Faaliyetleri", *Prof. Dr. Abdulhalik Çay Armağanı*, C. II, Ankara 1998, s. 1150-1151.

²⁰ *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, (Mustafa Turan vd.), Ankara 2006, s. 115-116.

Türklerle hatta Araplara ve İran'a karşı kullanmayı düşünen İngiltere, kendi gözetiminde bağımsız bir Kürt devleti kurdurmak²¹ suretiyle Türkiye'nin Ermenistan ve Mezopotamya arasındaki bölgeyi kontrol etmesini de önlemeyi planlamıştı.

Paris Barış Konferansı'nda askerî temsilciler, 5 Şubat 1919'da işgal ve nüfuz bölgelerini içeren bir rapor sundular. Rapora göre İngiliz kuvvetleri, Filistin ve Mezopotamya'yı, İtalyanlar, Kafkas bölgesi ile Konya civarını, Fransız birlikleri de Suriye (Kilikya ve Filistin hariç) Adana, Halep, Humus, Şam demiryolunu işgal edebileceklerdi. Ermenistan ve Kürdistan bölgelerinin işgali ihtiyacı ortaya çıkarsa ve Milletler Cemiyeti isterse Amerika bu bölgelere birliklerini gönderecekti. Bu rapora rağmen 1919 sonbaharına kadar bu bölgeleri paylaşma konusunda kesin bir karara varılamayacaktır²².

Yukarıdaki raporda her ne kadar nüfuz bölgeleri belirlenmiş gibi gözüküyorsa da İngiltere ile Fransa, Suriye konusunda anlaşmazlık halindeydiler. Amerika Birleşik Devletleri ise bölgede yaşayan halkların kendileri istemediği sürece, İngiltere ve Fransa'nın bu halklar üzerindeki taleplerine kayıtsız kalmayı düşünüyordu. Nitekim Wilson, bu görüşmeler sırasında kendi Dışişleri Bakanı Robert Lansing'in 18 Şubat 1919'da bölgeye bir müttefik heyeti gönderilmesi ile ilgili resmî teklifini tekrar etmiştir. Bu teklif Dörtler Konseyi'nde kabul edilerek 25 Mart 1919 tarihli oturumda onaylanmıştır. Bu karardan hemen sonra Wilson kendi delegelerini hemen atamışsa da Fransızlar, bölgede Hristiyan kıyımının yapılacağından işitildiği bahanesiyle heyet gönderilmemesi yönünde ısrar etmişler, İngilizler ise Fransızlar tarafından delege tespiti yapılmadan harekete geçmek istememişlerdir²³.

Anlaşılan odur ki, elde etmek istedikleri nüfuz bölgelerini hukuken de sağlamlaştırmak niyetinde olan İtilâf devletlerin, meseleleri bir an evvel halletmek isterlerken çıkarlarının kısa bir süre sonra çatışmaya dönüşmesi kaçınılmaz bir hal alacaktır²⁴.

Müttefiklerin, Osmanlı mirası üzerinde anlaşmakta güçlük çektikleri en önemli meselelerden birisi, daha önce İtalya'ya verilmesi kararlaştırılan toprakların durumu olmuştur. 1917 yılında imzaladıkları St. Jean De Maurienne Gizli

²¹ İngiliz Sivil Komiseri Arnold Wilson, 1919'un Ocak ayına kadar İngilizlerin rehberliği altında İngilizlerin yardımıyla bir Güney Kürdistan Devleti kurmakla görevlendirilmişti. Bkz. Akgül, *a.g.m.*, s. 384.

²² Akgül, *a.g.m.*, s. 384-385.

²³ Yalçın, *a.g.m.*, s. 1151.

²⁴ Galip devletlerin Osmanlı toprakları dışındaki meseleleri de Paris Konferansı'nda Şark meselesinin bir an evvel halledilmesini geciktiriyordu. İtalyan delegesi Cont Sfarzo, Fransızların Ren nehrinde kendi meseleleriyle, İtalyanların da Adriyatik sorunuyla uğraştıklarını ve Paris Barış Konferansı'nda her devletin kendince amaçlarının bir karmaşa yarattığını belirtmektedir. Bkz. Cont Carlo Sforza, "Versay Antlaşması'ndan Sonra Avrupa Dış Politikası, Müttefik Devletler ve Türkiye, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 30, (Ağustos 1987), s. 42-43.

Anlaşması ile Batı Anadolu'nun İzmir'den Konya'ya kadar geniş bir bölgesi İtalyan nüfuz bölgesi olarak tespit edilmiş idi. İngiltere ve Fransa, Anadolu'da üslenecek ve Doğu Akdeniz'i kontrol edecek kuvvetli bir İtalya'nın çıkarlarına zarar vereceği düşüncesiyle bu anlaşmayı geçersiz saymak istemişlerdir²⁵. Nihayet, ihtilâl sebebiyle anlaşmaya imza koymayan Rusya'nın muvafakati hâsıl olmadığı gerekçesiyle 14 ve 30 Ekim 1918 tarihlerinde bu anlaşmanın hükümsüz olduğu açıklanmıştır²⁶.

Bu arada Elefterios Venizelos da Anadolu'da elde etmek istediği Yunan çıkarlarının zeminini ve gerekçesini hazırlamaya çalışıyordu. Paris'ten 2 Kasım 1918 tarihinde İngiltere Başbakanı Lloyd George'a gönderdiği mektupta, "...Devletlerin Araplarla, Suriyelilerle, Ermenilerle meşgul olup da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumları ihmal etmesi ne adalet ne siyaset itibarıyla doğru olmaz. Ermeniler bütün medeniyet âleminin sempatisine lâyıktırlar ve onların mukadderatını ve istikbalini ihtiva etmeksizin şark meselesinin tanzimini hatıra gelmez. Fakat Rumlar da aynı derecede sempatiye lâyıktırlar. Ermeniler kadar çok olan Rumlar, Ermeniler kadar zulüm gördüler ve onlar kadar imha olundular." diyordu²⁷.

Yapılan Gizli Anlaşmaların hiç birisinde Yunanistan'ın adı dahi geçmemesine rağmen kazanılan zaferde Yunanistan'ın da payı olduğunu düşünen Venizelos, fedakârlıklarının mükâfatı (Türklerle karşı savaşa katılma bedeli) olarak, 2 Kasım 1918'de Anadolu'nun batı kısmının (Fethiye' den Erdek'e kadar olan arazinin) Yunanistan'a verilmesini istemiştir²⁸. Fransa ile İngiltere'nin, Yunanistan'ın Batı Anadolu'da büyük bir bölgeye sahip olması konusunda anlaşmış olmalarına karşılık İtalyanlar, böyle bir isteğin görüşülmesine bile karşı çıkıyorlardı²⁹. Amerika ise Batı Anadolu'daki Rumların Türklerin boyunduruğundan kurtarıldıktan sonra İtalya boyunduruğuna terk edilmemesi ve bu insanların yaşadığı Türk topraklarının Yunanistan'a bağlanmasını istiyordu³⁰. Cumhurbaşkanı Wilson'a göre İtalyanların tecrübeleri olmadığı gibi bu topraklar üzerinde Yunanlılar gibi etnolojik bir hakka(!) da sahip değildiler³¹. Neticede İtalyanların şiddetli itirazlarına rağmen İzmir bölgesinin Yunanistan'a verilmesi kabul edilmiştir³².

Lloyd George ve Clemanceau'ya göre Yunan isteklerinin kabulü ile hem fedakâr bir müttefik tatmin edilmiş, hem de Akdeniz'de muhtemel bir İtalyan tehlikesi önlenmiş olacaktı. Bu düşünce ile Yüksek Konsey, Türkler tarafından girilecek katliamlar sonunda Hristiyan halkın tamamen yok edilmesi ile karşı karşıya bulunulması bahanesiyle³³ 12 Mayıs 1919 tarihindeki toplantısında

²⁵ Ahmet Bekir Terek, "Yunan Hedefleri ve Stratejisi Karşısında Gerçekler ve Türkiye", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, CV, S. 29 (Şubat 1970), s. 26.

²⁶ Jaeschke, *a.g.e.*, s. 61.

²⁷ Bayar, *a.g.e.*, C. V, s. 1991, Belge no: 103; Asaf Gökbel, *Milli Mücadelede Aydın*, Aydın 1964, s. 10.

²⁸ Jaeschke, *a.g.e.*, s. 61.

²⁹ Michael Llewellyn Smith, *Anadolu Üzerindeki Göz*, (Çev. Halim İnal), İstanbul 1978, s. 87.

³⁰ Selâhattin Tansel, *Atatürk ve Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1965, s. 10.

³¹ Jaeschke, *a.g.e.*, s. 70.

³² Tansel, *Atatürk...*, s. 11.

³³ Baytok, *a.g.e.*, s.26.

Yunanistan'a İzmir'i işgal yetkisi vermiştir³⁴. Müttefikleri böyle bir karara sevk eden amillerden biri de St. Jean de Maurienne Antlaşması'na dayanarak İzmir'in, Müttefiklerden önce İtalyanlar tarafından işgalinden endişe edilmesi³⁵. 10 Mayıs 1919 günü Paris Barış Konferansı'nda, "İzmir bölgesinde katliâm olacağına dâir tehlikeli haberler alınca ani bir karara varmak sorumluluğu hissettik." diyen Fransız Başbakanı Clemenceau, 12 Mayıs günü, İtalyan Dışişleri Bakanı Orlando'ya Anadolu'daki Yunan halkını katliâma karşı korumak isteyen Yunanlıların çıkarma yapacağını söylemiştir³⁶.

Anlaşılan odur ki, İngiltere ve Fransa, İtalya'nın Akdeniz'de kendileri için tehlikeli olabilecek yayılmasını engellemeyi mümkün kılacak vasıtanın Yunanistan olabileceğini düşünmüşlerdir.

Türk makamlarının kayıtsız davranışlarından da cesaret alan Yunanlıların³⁷, 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal etmeleri ve işgalleri sırasındaki davranışları³⁸, Müttefiklerin amaçlarının mütareke metninde belirtildiği gibi olmadığını gösterecektir. Fethi Okyar, "Bu terhibin tesâdüf olmadığını, Yunanlıların İzmir'i işgallerinin daha o günlerde tespit edildiğini anlamıştık." demektedir³⁹.

Amerikan Cumhurbaşkanı W. Wilson'un İzmir'in işgali hususunda sarfettiği "Mütareke gereğince Türklerin direnmemeleri lâzımdır. Çünkü mütareke hükümleri Müttefiklerden biri için nerede tehlike bulunuyorsa oraya kuvvet göndermek bakkını bize veriyor; Yunanistan da müttefikimizdir."⁴⁰ sözleri Yunanlıların, Anadolu'nun işgalinde en önemli rolü oynayacaklarını gösterdiği gibi İtalyanlar dışında diğer müttefik devletlerce destekleneceklerini de göstermektedir.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra 30 Mayıs 1919'da Paris Barış Konferansı'nda Yüksek Konsey, Damat Ferit Paşa tarafından bir Osmanlı heyetinin dinlenmesi için gönderdiği yazıyı görüşmüştür. Damat Ferit Paşa, 17 Haziran'da Paris'te Onlar Meclisi huzuruna çıkarak Türkiye'nin I. Dünya Harbi'ne katılması ve Şark Meselesi'nin çözülmesi konusunda bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında Ferit Paşa, Osmanlı Devleti'nin savaş suçlusu olmadığını, devletin İttihatçılar tarafından savaşa sokulduğunu söylemiş, askerî zaruretler sebebiyle sırf bir müdafaa tedbiri olarak yapılmış olan Ermeni tehcirinden de

³⁴ Bekir Sıtkı Baykal, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", *Belleten*, C. XXXIII, S. 132, (Ekim 1969), s. 520-521; Sina Akşın, "Paris Barış Konferansı'nın Yunanlıları İzmir'e Çıkarma Kararı", *Üçüncü Askerî Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara 1986, s. 179.

³⁵ Baytok, a.g.e., s. 26.

³⁶ *İstiklal Harbi Gazetesi*, 15 Mayıs 1919.

³⁷ Bu konuda bkz. Mustafa Turan, "İzmir'in İşgali Üzerine", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XII, S. 36, (Kasım 1996), s. 739-755.

³⁸ Bu hususta geniş bilgi için bkz. Mustafa Turan, *Yunan Mezâlimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1922)*, Ankara 2006.

³⁹ Okyar, a.g.e., s. 265.

⁴⁰ Nurdoğan Taçalan, *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul 1970, s. 213.

İttihatçıların sorumlu olduğunu ifade etmiştir. Konferansa, savaştan önceki Osmanlı toprak statüsünün muhafazası edilmesi yönünde bir muhtıra sunulmuştur. Bu muhtırada, adaların Yunanistan ve İtalya tarafından Osmanlı Devleti'ne bırakılması istendiği gibi Balkan Harpleri sonunda Bulgarlara ve Yunanlılara geçmiş olan Batı Trakya'nın da Osmanlı Devleti'ne geri verilmesi gerektiği dile getirilmiştir⁴¹.

Damat Ferit Paşa tarafından konferansa takdim edilen bu muhtırada ifade edilen istekler hiçbir işe yaramayacak, Anadolu'nun paylaşılması planları ile hiçbir şekilde bağdaşmayan Osmanlı istekleri dikkate alınmayacaktır. Bununla birlikte İtilâf Devletleri Osmanlı Devleti'nin tasfiyesinin o kadar kolay olamayacağını anlamışlardı. Zira her türlü savaş gücünden mahrum bırakılmış ise de Türkler, memleketini parçalayanlar için hala büsbütün tehlikesiz sayılamazdı. Nitekim Türk milli kuvvetleri daha şimdiden tehlikeli olmaya başlamışlardı. Bu güçlükleri de göz önünde bulunduran Onlar Konseyi, 27 Haziran 1919'da Türkiye ile yapılacak olan barışı Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'nin Türk topraklarından bir kısmının mandasını üzerine alıp almayacağını bildirinceye kadar geriye bırakmış ve Türk delegelerinin Türkiye'ye dönebilecekleri kararına varmıştır⁴². Bu tarihten sonra İngiliz, Fransız ve İtalyan devlet adamları, Osmanlı Devleti konusunda Türkleri dinlemeden, kendilerine yapılan herhangi bir başvuruyu dikkate almadan kararlar alacaklardır⁴³.

Paris'te bu gelişmeler yaşanırken Anadolu'da başlayan Yunan işgali, Müttefiklerin Anadolu'nun geleceği ile ilgili planlarını altüst edecek bir hal alıyordu. İzmir'deki İtilâf Devletleri delegeleri, kendi hükümetlerinin Yüksek komiserlerine, Yunan işgalinin sebep olduğu ağır durumu şöyle bildirmektedirler: “Yunanlılar İzmir'deki İtilâf Devletleri komutanlarını emirlerini yerine getirmemektedirler. Oysa, Yunan kuvvetleri teknik bakımdan bunların komutası altındadır. Yunan sabra subayları kendi komutanlarının bile emirlerinden habersiz görünmekte, bütünüyle bağımsız davranmaktadırlar. Bunun sonucu olarak, savaş alanlarında, genellikle ordular üzerinde denetim uygulanamamakta ve savaş cephesi boyunca ve yan kanatlarda çarpışan başıbozuk güçler de kontrol edilememektedirler. Bunlar Türk halkına her yerde yeni kıyımlar uygulamakta, haydutluk, eşkıyalık ve yapabildikleri ölçüde yağmalara koyulmaktadırlar.”⁴⁴. İstanbul'daki Amerikan Komisyonu'nun 18 Mayıs 1919 tarihli raporunda da Yunanlıların zulümlerinden bahsedilmekte ve Yunan ordusuna gözlemci olarak İtilâf Devletleri subaylarının gönderilmesi istenmekteydi⁴⁵.

⁴¹ Tansel, *Mondros'tan ...*, C. I, s. 260.

⁴² Aynı eser, s. 261.

⁴³ Ergun Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, İzmir 1984, s. 229.

⁴⁴ Laurence Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması, 1914-1924*, (Çev. Tevfik Alanay), İstanbul 1972, s. 178-179.

⁴⁵ Kayhan Sağlamcı, “Anadolu'nun İşgali ve Yunan Mezâlimi Hakkında Müttefiklerarası Komisyonun Raporu”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.IX-X, S. 49, (Ekim 1971), s. 6.

Osmanlı Hükümeti, Başkan Wilson'a başvurarak, Yunan mezalimini tahkik etmek üzere bir komisyon kurulmasını ve tahkikatın Barış Konferansı'nın sorumluluğu altında yapılmasını istemiştir. Clemenceau'nun, Yunan ordusu aleyhindeki suçlamaları incelemek için bir Araştırma Komisyonu kurulmasını önermesi üzerine Venizelos'un muhalefetine⁴⁶ rağmen, 21 Temmuz 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı Yüksek Konseyi, Yunanlıların İzmir'deki zulümleriyle ilgili şikâyetleri incelemek üzere bir komisyon kurulmasını kararlaştırmıştır. Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol başkanlığında oluşturulan heyet⁴⁷, 12 Ağustos-15 Ekim 1919 tarihleri arasında incelemelerde bulunmuş ve Yunan işgali ile ilgili bir rapor hazırlamıştır. Tahkik Heyeti, Yunan işgalinin devamının kabil olamayacağına ve buna mutlaka bir çözüm bulunması gerektiği kanaatine varmış olmasına rağmen Paris'teki Yüksek Meclis, 14 Kasım 1919 tarihinde, İzmir'deki olaylarda Yunanistan'ın suçlu bulunduğunu, raporda belirtilen esef verici olayların önünün alınamadığına dikkat çekerek, aynı hataların gelecekte tekrarlanmamasını Venizelos'tan istemiş ve şu ihtarda bulunmuştur: *"Yunan birliklerinin İzmir ve yöresini de facto (fiilî) işgali sırf mevcut şartlar dolayısıyla kararlaştırılmıştır ve gelecek için yeni bir hak yaratmamaktadır. Bu, Barış Konferansı'nın doğu sorununun yarattığı çeşitli problemleri çözümleme yetkisini hiç bir şekilde kısıtlamayan geçici bir tedbirden ibarettir."*

Anlaşılabileceği gibi Barış Konferansı Yüksek Meclisi, Yunan işgalinin bu bölgede devamına karar vermiştir. Yunanlıların İzmir'de bulunması, Türk Millî Hareketi'nin genişlemesine önemli ölçüde yardım ettiği gibi ileriye dönük bir takım güçlükleri de doğuracağı görülmekte idi. Bununla birlikte Yunan işgal kuvvetlerinin yerine diğer devlet askerlerinin ikamesi de söz konusu olamayacağı düşünülerek Yunan vekâleti tekrar yenilenmiş, ancak bu bölgenin siyaseten kime ait olacağı meselesi hakkında bu kararın hiç bir tesiri haiz olmayacağı da bildirilmiştir.

Venizelos'a yazılan mektupta: işgalin, geçici bir mahiyette bulunduğunun belirtilmesine özellikle lüzum görülmesi ile İzmir ve havalisinin siyaseten kesin olarak kime ait olacağı konusunda hiç bir tesir icra etmeyeceğinin yazılmış olması üzerinde durulması gereken bir husustur.

Paris Konferansı'nın bu kararından sonra Anadolu'da Yunan işgali bütün hızıyla devam etmişse de Sevr Antlaşması'na kadar Yunanistan'a bırakılacak arazinin durumu belirsizliğini korumuştur. 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması'nda ise Osmanlı Devleti'nin Avrupa yakasındaki sınırları Midye'nin doğusundan başlayarak Büyük Çekmece gölüne kadar uzanırken bu hattın batısında

⁴⁶ Anadolu'ya müttefik soruşturma komisyonları gönderilmesi konusunda İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir E. Crowe ile görüşen Venizelos, Yunan işgal bölgesinde soruşturma açılmasının haksızlık olacağını ve bu soruşturmadan bir netice çıkmayacağını söylemiştir. Bkz. Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, (1918-1938), C.IV, Ankara 1984, s. 272.

⁴⁷ Heyetin çalışmaları ve raporu konusunda geniş bilgi için bkz. Mustafa Turan, "İstiklal Harbi'nde Müttefiklerarası Tahkik Heyeti, Çalışmaları, Raporu ve Tahkikat Neticesi", *A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, S. 4, (Kasım 1991).

kalan Trakya ile Oniki Ada dışında Akdeniz'deki adalar Yunanistan'a bırakılmıştır. Yunanistan'ın Anadolu'da elde etmiş olduğu kazanım ise Antlaşmada şöyle belirtilmiştir:

"İzmir şehri ile Tire, Ödemiş, Akhisar ve Bergama'yı da içine alan bir bölgedeki Osmanlı hakimiyeti hakkının icrası Yunanistan'a bırakılacak, yalnız Osmanlı hakimiyetini işaret olmak üzere İzmir kalelerinden birine Türk bayrağı çekilecektir. Fakat mahalli parlamento, beş yıl sonra çoğunluk kararıyla İzmir'in Yunanistan'a katılmasını Cemiyet-i Akvam'dan isteyebileceği gibi aynı husus için plebisite karar verebilecektir."

Sevr Antlaşması'nda Ermenistan'ın kurulması kararı alınırken, oldukça geniş bir araziyi (12 Sancak) işgal etmiş olan Yunanistan'a Batı Anadolu'da cüz'i bir kısım arazinin bırakılması sadece düşünülmüştür. Yukarıda belirtilen arazi kesin olarak Yunanistan'a bırakılmamıştır. Kaldı ki, Yunanistan'ın sürüklendiği Anadolu macerası beş yıl sürmeyecek ve 9 Eylül 1922 tarihinde ağır bir yenilgi ile Anadolu'yu tamamen tahliye edecektir.

Sonuç olarak; I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti tasfiye edilirken Balkanlarda olduğu gibi Anadolu'nun parçalanması ve paylaşılması aşamasında Türksüz bir Anadolu planlanmıştır. Bunun için de tarihi düşmanlıklar, emperyalist misyonun en önemli vasıtası olarak kullanılmıştır. Ermeniler gibi Yunanlıların Anadolu'daki çıkarları söz konusu edilirken, Türk milleti sözde siyasi/hukuki meşruiyet iddiaları ile yok edilmek istenmiştir. Ancak bu plan karşısında Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde başlayan Milli Mücadele hareketi işgalci devletlerin bütün planlarını alt-üst etmiştir. Büyük Zafer'den sonra Lozan'da barış görüşmeleri yapılırken İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerin tutumlarının, Anadolu'nun işgali hususunda ileri sürdükleri gerekçeler ile ne kadar bağdaşıp bağdaşmadığı ile Yunanlıların Anadolu'da bir maceraya neden sürüklendiği hususu üzerinde durulmalıdır. Ayrıca Anadolu'nun da Türk'ün elinden alınmak istenmesine karşı verilen mücadelenin ne denli meşakkatli ve önemli olduğu bilinmelidir.

KAYNAKLAR

- Akgül, Suat; "Paris Konferansı'ndan Sevr'e Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. VIII, S. 23, (Mart 1992).
- Akşin, Sina; "Paris Barış Konferansının Yunanlıları İzmir'e Çıkarma Kararı", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri*, Ankara 1986.
- Ambelas, D. Timoleonos; *Yeni Onbinlerin İnisi*, (Çev. E. Çobanoğlu), İstanbul 1943.
- Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, (Mustafa Turan vd.), Ankara 2006.
- Aybars, Ergun, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, İzmir 1984.
- Bayar, Celâl; *Ben de Yazdım*, C.V, İstanbul 1967.
- Baykal, Bekir Sıtkı; "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", *Belleten*, C. XXXIII, S. 132, (Ekim 1969).
- Baytok, Taner; *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1970.
- Cebesoy, Ali Fuat; *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953..
- Eroğlu, Hamza; *Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbul, 1982.
- Evans, Laurence; *Türkiye'nin Paylaşılması, 1914-1924*, (Çev. Tefik Alanay), İstanbul 1972.

- Gökbel, Asaf; *Millî Mücadelede Aydın*, Aydın 1964.
- Jaeschke, Gotthard; *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1991.
- Kurat, Yuluğ Tekin; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Ankara 1976.
- Okyar, Fethi; *Üç Devirde Bir Adam*, (Haz. Cemal Kutay), İstanbul 1980.
- Orbay, Rauf; *Cehennem Değirmeni, Siyasî Hatıralarım*, C.I, İstanbul 1993.
- Ökte, Ertuğrul Zekai; "Yunanistan'ın İstanbul'da Kurduğu Gizli İhtilâl Cemiyeti Kordus", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C. VII, S. 40, (Ocak 1971).
- Sağlam, Kayhan; "Anadolu'nun İşgali ve Yunan Mezâlimi Hakkında Müttefiklerarası Komisyonun Raporu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.IX-X, S. 49, (Ekim 1971).
- Selek, Sabahattin; *İsmet İnönü, Hatıralar*, C. I., İstanbul 1985.
- Sforza, Cont Carlo; "Versay Antlaşması'ndan Sonra Avrupa Dış Politikası, Müttefik Devletler ve Türkiye", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 30, (Ağustos 1987).
- Smith, Michael Llewellyn; *Anadolu Üzerindeki Göz*, (Çev. Halim İnal), İstanbul 1978.
- Sümer, Tülin; "Türkleri Makedonya'dan Göçe Mecbur Eden Yunan Zulümleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C. III, S. 15, (Aralık 1968).
- Şimşir, Bilal; *İngiliz Belgelerinde Atatürk, (1918-1938)*, C.IV, Ankara 1984.
- Taçalan, Nurdoğan; *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul 1970.
- Tansel, Selahattin; *Atatürk ve Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1965.
- _____; *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C. I, İstanbul 1991.
- Terek, Ahmet Bekir; "Yunan Hedefleri ve Stratejisi Karşısında Gerçekler ve Türkiye", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, C.V, S. 29 (Şubat 1970).
- Turan, Mustafa; "İstiklal Harbi'nde Müttefiklerarası Tahkik Heyeti, Çalışmaları, Raporu ve Tahkikat Neticesi", *A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, S. 4, (Kasım 1991).
- _____; "İzmir'in İşgali Üzerine", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XII, S. 36, (Kasım 1996), s. 739-755.
- _____; *Yunan Mezâlimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli, 1919-1922)*, Ankara 2006.
- Türk geldi, Âli; *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara 1948.
- Ünal, Tahsin; *1700'den 1958'e Kadar Türk Siyasî Tarihi*, Ankara 1974.
- Yalçın, E. Semih; "Mütareke Döneminde King-Crane Komisyonunun İstanbul'daki Faaliyetleri", *Prof. Dr. Abdulhalûk Çay Armağanı*, C. II, Ankara 1998.